

dr hab Monika Walczak, prof. KUL
Wydział Filozofii KUL
Al. Raławicze 14
20-950 Lublin
e-mail: monika.walczak@kul.pl

Lublin, 23 marca 2020 r.

Recenzja dorobku
DR. JACKA ZIOBROWSKIEGO w związku z postępowaniem o
nadanie stopnia naukowego doktora habilitowanego nauk humanistycznych
w zakresie filozofii

*1. Życiorys naukowy Habilitanta

Dr Jacek Ziobrowski odbył studia inżynierskie z zakresu budownictwa na Politechnice Krakowskiej (1979-1984), zakończone uzyskaniem w 1984 tytułu zawodowego magistra inżyniera budownictwa; studia z zakresu filozofii na Uniwersytecie Jagiellońskim (1982-1988) zakończone uzyskaniem w 1988 tytułu zawodowego magistra filozofii oraz studia z zakresu filozofii na Uniwersytecie w Bazylei (1990-1993); a także studia doktoranckie na Uniwersytecie w Bazylei (2002). Prowadził badania w Archiwum Wittgensteina na Uniwersytecie w Bergen (2003, stypendium Komisji Europejskiej), odbył staż naukowy na Uniwersytecie w Kolonii (2011-2012, stypendium DAAD). W 2004 uzyskał stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie filozofii na Uniwersytecie Warszawskim, tytuł rozprawy doktorskiej: *Komunikacja pośrednia w filozofii Kierkegarda i Wittgensteina* (promotor: prof. UW dr hab. Teresa Hołównka, recenzenci: dr hab. Jacek Migasiński prof. UW, ks. prof. dr hab. Andrzej Bronk, dr hab. Tadeusz Gadacz prof. CC). Od 1994 jest zatrudniony w Szkole Głównej Handlowej w Warszawie, Kolegium Ekonomiczno-Społeczne, Katedra Filozofii, od 2013 od w Instytucie Filozofii, Socjologii i Socjologii Ekonomicznej, Zakład Filozofii; stanowiska: asystent (1994-2004), adiunkt (2004 do dzisiaj).

*2. Zainteresowania naukowe

O zainteresowaniach naukowych Habilitanta informuje szczegółowo obszerny Autoreferat (23 strony jedynką; dokumentacja jest generalnie rzetelnie przygotowana i dobrze informuje o zainteresowaniach, poglądach, publikacjach, drodze naukowej i dorobku naukowym Habilitanta). Obejmują one kilka odległych obszarów, które niełatwo opanować. Wśród nich

wymienia z subdyscyplin filozofii: epistemologię, etykę, teorię argumentacji a z typów filozofii: filozofię analityczną i filozofię egzystencji. Habilitant zajmował się filozofią S. Kierkegaarda a z filozofii współczesnej – filozofią L. Wittgensteina. Studiując na przemian filozofię Kierkegaarda i Wittgensteina, dostrzegał coraz więcej związków między ich sposobami myślenia. Skłoniło go to do uczynienia tych związków tematem dysertacji doktorskiej. Zajął się następnie zagadnieniami z zakresu etyki i metaetyki, chcąc połączyć rozważania nad przekonaniem moralnym podejmowane w ramach metaetyki ze współczesnymi dyskusjami między różnymi stanowiskami epistemologicznymi. Epistemologią, w tym koncepcją uzasadniania, zainteresował się podczas stażu na Uniwersytecie w Kolonii (2011-12).

***3. Dorobek naukowy poza głównym osiągnięciem habilitacyjnym po uzyskaniu doktoratu**

W przedstawionym do oceny naukowym dorobku – oprócz monografii wskazanej jako osiągnięcie naukowe stanowiące podstawę przewodu habilitacyjnego: *Struktury uzasadniania* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2019, ss. 420) – wymienia jeszcze 2 prace zbiorowe, których jest redaktorem oraz 15 artykułów naukowych opublikowanych po doktoracie (5 w czasopiśmie, 10 opublikowanych w pracach zbiorowych, w tym wstęp do jednej ze zbiorówek). Żaden artykuł nie ukazał się w języku obcym, co może dziwić u kogoś, kto ma dość bogate kontakty zagraniczne i włada językiem niemieckim i angielskim.

Swoje osiągnięcia Habilitant dzieli na trzy grupy. Pierwsza obejmuje publikacje dotyczące filozofii Wittgensteina lub Kierkegaarda. Drugą tworzą publikacje z zakresu etyki. Trzecia grupa publikacji podejmuje problematykę epistemologiczną i prezentuje, jak sam sygnalizuje, częściowe rezultaty pracy nad rozprawą habilitacyjną (*Autoreferat*, s. 13).

Na pierwszą grupę osiągnięć składa się 5 artykułów (1) *Uwagi Wittgensteina o języku religii*; 2) *Człowiek wobec paradoksu*; 3) *Kierkegaard i Wittgenstein*; 4) *Komunikacja pośrednia w pismach Kierkegaarda i Wittgensteina*; 5) *Wittgenstein o podstawach wiedzy*) oraz redakcja pracy zbiorowej *Kierkegaard i komunikacja pośrednia/Kierkegaard und die indirekte Mitteilung* (2016), zawierająca artykuły naukowców z pięciu krajów: anglojęzyczne, niemieckojęzyczne i polskojęzyczne. Wydanie książki zostało sfinansowane ze środków MNiSW. Inspiracją dla powstania książki była konferencja zorganizowana przez Habilitanta *Etyka i granice komunikacji* dotycząca specyfiki i granic komunikowalności przekonań

etycznych i religijnych, jako kwestii istotnych dla Kierkegaarda. Książka nie jest jednak po prostu materiałem pokonferencyjnym, ale osobną wobec konferencji monografią. Publikacje z tej grupy są, jak pisze Habilitant, kontynuacją badań znajdujących swój wyraz w dysertacji doktorskiej i wiążą się z jej tematyką (*Autoreferat*, s. 13). Ich treść nie pokrywa się z treścią rozprawy habilitacyjnej, chociaż ich tematyka częściowo jest zbieżna z jej częścią III.

W *Autoreferacie* J. Ziobrowski szczegółowo prezentuje artykuł *Uwagi Wittgensteina o języku religii*, podkreślając jego nowatorski na gruncie polskim charakter. Uważa, że zarzuty dotyczące relatywizmu i irrealizmu w odniesieniu do poglądów Wittgensteina w zakresie filozofii religii są nietrafne. Artykuł *Człowiek wobec paradoksu* to tekst powstały na podstawie artykułu opublikowanego wcześniej w czasopiśmie „Etyka” i jednego z rozdziałów pracy doktorskiej. Artykuł *Kierkegaard i Wittgenstein* artykułuje, jak deklaruje Habilitant, wyraźniej niż rozprawa doktorska, zbieżność niektórych idei Wittgensteina z wczesnego i późnego okresu jego działalności filozoficznej z koncepcjami Kierkegaarda (s. 16). Tekst *Kierkegaard i komunikacja pośrednia* ukazał się w książce *Kierkegaard i komunikacja pośrednia/Kierkegaard und die indirekte Mitteilung*. Także ten tekst, na co zwraca uwagę Habilitant, powstał jako uzupełnienie i wzbogacenie fragmentów doktoratu (s. 17). Habilitant napisał też do tej książki *Słowo wstępne*, które zawiera uwagi o recepcji filozofii Kierkegaarda, o różnicach w komunikowaniu przekonań moralnych i empirycznych i o różnych znaczeniach terminu „komunikacja pośrednia”. Habilitant nie wymienia jednak w *Autoreferacie* artykułu *Wittgenstein o podstawach wiedzy*, który należy do tej grupy osiągnięć i został tematycznie wykorzystany w rozdziale 10 habilitacji.

Druga grupa osiągnięć obejmuje redakcję książki *Etyka u schyłku drugiego tysiąclecia* (2013) i 5 artykułów z zakresu problematyki etycznej (1) *Użyteczność i sprawiedliwość* (Autor przedstawia szerzej jego treść); 2) *Koncepcje słusznego etycznie działania*; 3) *Koncepcje etycznego działania*; 4) *Warunkowe obowiązywanie norm moralnych*; 5) *Struktury uzasadniania przekonań moralnych*, przy czym dwa z nich znajdują się w zredagowanej książce. Zbiorówka *Etyka u schyłku drugiego tysiąclecia* powstała jako pokłosie zorganizowanej w 2011 r. razem z prof. Pawłem Łukowem konferencji *Współczesne koncepcje etycznego działania*. Książka w zamiarach jest opracowaniem mającym być w miarę szerokim, chociaż Autor zdaje sobie sprawę, że niekompletnym, obrazem etyki współczesnej (*Nota redakcyjna*, s. 7). Habilitant w *Autoreferacie* omawia dwa artykuły: *Użyteczność i sprawiedliwość*, który nie został wykorzystany bezpośrednio w rozprawie habilitacyjnej oraz *Warunkowe obowiązywanie norm moralnych*, który został wykorzystany w

znikomym stopniu (s. 19). Pierwszy z artykułów ma zasadniczo charakter referujący dwie koncepcje relacji między użytecznością a sprawiedliwością: Williama Frankena oraz Richarda M. Hare'a, w drugim w większym stopniu Habilitant ustosunkowuje się do prezentowanego stanowiska i omawia porządkująco różnego rodzaju kontekstualizmy. Pozostałe artykuły zostały wykorzystane tematycznie w rozprawie habilitacyjnej.

Trzecią grupę osiągnięć tworzą 4 artykuły, które „zostały napisane po wypracowaniu koncepcji rozprawy habilitacyjnej, stanowią częściowe rezultaty pracy nad książką” [...] Treści tych artykułów zostały wzbogacone i wykorzystane w rozprawie habilitacyjnej” (*Autoreferat*, s. 23). Chodzi o teksty: 1) *Uzasadnienie przekonań*; 2) *Struktury uzasadniania. Część I. Infinityzm i koherentyzm*; 3) *Struktury uzasadniania. Część II. Fundacjonizm*; 4) *Struktury uzasadniania. Część III. Kontekstualizm*.

Habilitant zorganizował dwie wspomniane już konferencje naukowe. Wygłosił w sumie 19 referatów, w tym po habilitacji wszystkie na konferencjach krajowych i w języku polskim. Jest członkiem dwóch zagranicznych towarzystw (Austrian Ludwig Wittgenstein Society, Gesellschaft für Analytische Philosophie) i jednego polskiego towarzystwa naukowego (Polskie Towarzystwo Semiotyczne). Po doktoracie, na zaproszenie prof. Thomasa Grundmanna, odbył staż naukowy w Universität zu Köln (3.11.2011-31.01.2012).

Dorobek Habilitanta poza główną monografią, nie jest zbyt obszerny, ale ujawnia jego różnicowane zainteresowania filozoficzne i kompetencje w obszarach epistemologii i etyki, także przez udział w międzynarodowym życiu naukowym. Chociaż jego osiągnięcia naukowe są w przeważającej mierze związane albo z rozprawą doktorską albo z habilitacyjną, jego monografia habilitacyjna prezentuje się dobrze jako wieńcząca poniekąd dotychczasowe zainteresowania i badania Habilitanta.

***4. Główne osiągnięcie naukowe**

Rozprawa habilitacyjna *Struktury uzasadniania* dotyczy tytułowego zagadnienia i kwestii z nim związanych. Zdaniem Autora, mimo, że problematyka uzasadniania jest szeroko podejmowana we współczesnej, anglosaskiej epistemologii, w polskiej literaturze filozoficznej jest ona, a w szczególności zagadnienie struktury uzasadniania, pomijana. Dlatego chce on wypełnić diagnozowaną lukę. Rozprawę habilitacyjną, dobrze porządkującą myślenie o kategorii uzasadniania, przeczytałam z przyjemnością i pożytkiem dla siebie.

*a. Struktura rozprawy

Strukturę rozprawy przedstawia Habilitant w *Autoreferacie*, powtarzając jej omówienie z *Wprowadzenia* do monografii (s. 11-15). Książka składa się z trzech zasadniczych części podzielonych na 11 rozdziałów: część I. *Struktura uzasadniania* (s. 21-178); część II. *Uzasadnianie przekonań moralnych* (s. 179-283); część III. *Wittgenstein o strukturze systemu przekonań* (s. 281-361) oraz obejmuje *Wprowadzenie*, *Zakończenie*, *Bibliografię* i *Indeks nazwisk* a także streszczenia w języku angielskim i niemieckim.

Każda z trzech zasadniczych części mogłaby się ukazać także jako osobna książka, gdyż łączy je głównie wspólny temat: uzasadnianie, najpierw omawiane samoistnie, potem w aspekcie problematyki etycznej i wreszcie przez przedstawienie poglądów Wittgensteina o naturze przekonań z punktu widzenia systemu przekonań i struktury uzasadniania. Część I przedstawia stanowiska dotyczące struktury uzasadniania „w całym systemie przekonań lub w podsystemie przekonań empirycznych” w aspekcie ich słabości oraz wysuwanych przeciwko nim zarzutów i możliwości ich odparcia. Autor stara się ocenić przedstawiane stanowiska i wybrać koncepcje, które wydają się mu najbardziej trafne. W II części książki Autor podejmuje zagadnienie specyfiki uzasadniania przekonań moralnych. Ukazuje różnice między sposobem uzasadniania przekonań moralnych a uzasadnieniem epistemicznym oraz szczególny charakter „struktury uzasadniania podsystemu przekonań moralnych różny od struktury uzasadniania podsystemu przekonań empirycznych”. Część III to autonomiczny fragment, chociaż harmonizujący z tematyką całości, gdzie Habilitant odwołuje się do niektórych rozważań z rozprawy doktorskiej pt. *Komunikacja pośrednia w filozofii Kierkegarda i Wittgensteina* (2004). W części III przedstawia i komentuje wybrane idee książki Wittgensteina *O pewności*. Chce pokazać, że niektóre z nich są rzadko uwzględniane w epistemologii współczesnej, chociaż zawierają intuicje mogące stanowić wzbogacenie współczesnych, analitycznych rozważań o strukturze uzasadniania.

Rozdział 1 dotyczy natury kategorii przekonania i uzasadniania. Autor wprowadza tu podstawowe pojęcia i odpowiada na pytania: czym jest przekonanie, w jakiej relacji pozostaje do sądu w sensie logicznym i zdania oraz jakie ma własności. Objaśnia pojęcie uzasadnienia, próbując je zdefiniować a także wskazać różne sposoby rozumienia warunków wystarczających do tego, by dane przekonanie uznać za uzasadnione, w kontekście stanowisk internalizm – eksternalizm. Tytuł omawianego rozdziału jest bliski tytułowi całej książki,

jednak o ile tytuł książki odzwierciedla tezę Autora, że w ramach różnych stanowisk dotyczących uzasadniania w systemach przekonań struktura uzasadniania jest charakteryzowana różnie, bo przyjmują one różną jej postać, o tyle w tytule rozdziału 1 chodzi o ogólną charakterystykę struktury uzasadniania, bez akcentowania tych różnic.

Rozdział 2 rozpoczyna się od rozważań zarysu problemu epistemicznego regresu w nieskończoność. Próby jego rozwiązania generują według Autora różne stanowiska w kwestii uzasadniania, omawiane w dalszej części książki: fundacjonizm, koherentyzm, infinityzm i kontekstualizm (MW: standardowo w dyskusjach nad uzasadnianiem to ostatnie stanowisko nie było wymieniane a raczej zostałyby zinterpretowane jako wersja koherentyzmu). Dodatkowo, omawia tu „sceptycyzm w kwestii struktury uzasadniania”, który przedstawia jako stanowisko, gdzie problem regresu nie ma zadowalającego rozwiązania, bowiem zgodnie z nim nie można uzasadnić żadnego przekonania (s. 54). Sceptycyzm nie pozwala jego zdaniem na wyznaczenie warunków, których spełnienie czyni przekonanie uzasadnionym i kwestionuje wszelkie koncepcje wyznaczające te warunki. Tym samym stanowisko to zrównuje pod względem statusu epistemicznego przekonania uzasadnione z nieuzasadnionymi, pozbawiając epistemologię ważnego wskaźnika prawdziwości przekonań i uniemożliwiając jej uprawianie.

Rozdział 3 poświęcony jest infinityzmowi „w kwestii struktury uzasadniania”, który jest według Autora stanowiskiem przyjmowanym przez niewielu filozofów i dodatkowo nieprzekonującym, bo nierealizowalnym. Połączenie infinityzmu z fundacjonizmem (MW: jakie stanowisko powstaje w wyniku takiego połączenia?) uważa także za niewiarygodne.

Rozdział 4 zajmuje się koherentyzmem „w kwestii struktury uzasadniania”: przedstawia różne koncepcje koherencji i koherencyjnego uzasadniania oraz wskazuje główne zarzuty przeciwko niemu. Koherentyzm uważa Autor za stanowisko bardziej przekonujące niż sceptycyzm i infinityzm. Dostrzega jednak jego słabości. Pierwsza z nich to trudność z ustaleniem, czy dane przekonanie jest koherentne z przekonaniem w ramach całego ich systemu, a tym samym z ustaleniem, czy jest uzasadnione, spowodowana wymaganym tu całościowym obrazem systemu przekonań. Druga polega na tym, że koherencyjnie rozumiane uzasadnienie słabo spełnia swą funkcję wskaźnika prawdziwości ze względu na potencjalnie słaby związek między systemem uzasadnionych, bo koherentnych przekonań, a światem. Tę ostatnią słabość Autor analizuje na przykładzie manipulacji politycznej.

Rozdział 5 poświęcony fundacjonizmowi omawia różnego rodzaju fundacjonizmy i wskazuje ich ograniczenia. Autor zwraca uwagę na to, że fundacjonizm jest stanowiskiem zróżnicowanym, ma różne wersje, jedne dość dobrze, a inne słabo radzące sobie z wysuwanymi zarzutami. Za nie do zaakceptowania uważa mocne (klasyczne) wersje fundacjonizmu w rodzaju koncepcji Kartezjusza, zgodnie z którą, korzystając z niewielkiego zbioru stwierdzeń, można za sprawą samej dedukcji uzasadnić całą wiedzę. Ceni fundacjonizm umiarkowany, przyjmujący fallibilizm, dopuszczający szerokie spektrum sposobów uzasadniania przekonań i uwzględniający koherencję jako dodatkowe źródło uzasadnienia. Wzorcowym przykładem fundacjonizmu umiarkowanego jest według niego koncepcja Roberta Audięgo, chociaż dostrzega w jej słabości: niepewny status zasad epistemicznych, odgrywających tu ważną rolę w uzasadnianiu przekonań oraz metodyzm wyznaczania przekonań bazowych, który nie uwzględnia całości fundamentów systemu.

W rozdziale 6 Autor omawia kontekstualizm, uważany przez niego za najnowsze i szczególnie zasługujące na uwagę stanowisko dotyczące struktury uzasadniania. Poddaje analizie koncepcję Davida Annisa i Michaela Williama, wskazując ich mocne i słabe strony. Dokonuje równocześnie podsumowania dyskusji z I części monografii, zajmując stanowisko co do wyboru najlepszych spośród przedstawionych we wcześniejszych rozdziałach koncepcji struktury uzasadniania. Za najlepiej opracowane i najbardziej przekonujące uważa koncepcję Williama (kontekstualizm) oraz koncepcję Audięgo (umiarkowany fundacjonizm), gdyż obydwie, mimo różnic, uwzględniają trzy aspekty struktury uzasadniania: fundacjonistyczny, kontekstualistyczny i koherencyjny. Za najbardziej nowatorską uważa koncepcja Williama, wskazując na oryginalny model uzasadnienia nazywany „modelem *default and challenge*” oraz przedstawioną przez niego krytykę realizmu epistemologicznego. Opowiada się jednak po stronie tej koncepcji ostrożnie, gdyż jego zdaniem brakuje u Williama przykładów podważających wyraźnie założenia epistemologicznego realizmu, a to właśnie jego krytyka ma ujawnić słabości fundacjonizmu i dostarczyć argumentów na rzecz kontekstualizmu.

Rozdział 7, otwierający część II rozprawy, dotyczy sposobu uzasadniania przekonań moralnych, różnicy między uzasadnianiem przekonań moralnych a uzasadnianiem epistemicznym (przekonań empirycznych), roli uzasadnienia jako wskaźnika prawdziwości przekonania oraz specyfiki racji uzasadniających w obydwu rodzajach uzasadniania. Przedstawia także różne uporządkowania rodzajów racji, uchodzących potocznie za uzasadniające przekonania moralne.

Rozdział 8 jest przeglądem racji uzasadniających, które według etyków uzasadniają przekonania moralne w kontekście uporządkowania („klasyfikacji”) koncepcji słusznego etycznie działania. Autor uważa, że to, jakie racje uznawane są w etyce za adekwatne, zależy od rodzaju koncepcji etycznych. Rozróżnia etykę zasad i etykę antyteoretyczną, wyróżnia w ramach pierwszej i charakteryzuje koncepcje deontologiczne, konsekwencjalistyczne, a w ramach drugiej etykę cnót i etykę sytuacyjną (jest to inne, jak deklaruje, uporządkowanie niż we wcześniejszym artykule *Rodzaje koncepcji etycznego działania*) i w kontekście tych typów etyki odpowiada na pytanie, jakie racje moralne są uznawane w etyce za dobre (adekwatne) w uzasadnianiu przekonań o słusności jakiegoś działania. Omawiane koncepcje poddaje ocenie.

Rozdział 9 nawiązuje do I części książki. Przedmiotem są tu struktury (liczba mnoga) uzasadniania/podsystemu przekonań moralnych. Omawiając główne stanowiska odnośnie do struktury uzasadniania w podsystemie przekonań moralnych, wybrane jako najbardziej znaczące z palety stanowisk dotyczących uzasadniania epistemicznego, Autor rozważa, w jakim stopniu wyznaczają one trafnie optymalną strukturę tego systemu. Uważa, że nie każda koncepcja etyczna wiąże się bez trudności z jednym ze wskazanych stanowisk w kwestii uzasadniania, chodzi w szczególności o koncepcje etyczne nie odwołujące się do zasad, takie jak koncepcja partykularyzmu moralnego. Ostatecznie przyjmuje, że koncepcję partykularyzmu można sprowadzić do kontekstualizmu. Zarysowuje też własną, eklektyczną koncepcję struktury uzasadniania przekonań moralnych, stwierdzając, że struktura rzeczywistego (pod)systemu przekonań moralnych (rozumiana opisowo) ma złożony charakter, tj. ma kilka wymiarów: fundacjonistyczny, koherencyjny i kontekstualistyczny. Z tezy o jej eklektycznym charakterze wyciąga (MW: słabo uprawomocniony) wniosek, że optymalna (rozumiana normatywnie) struktura systemu przekonań moralnych, „podobnie jak struktura rzeczywista, ma charakter eklektyczny, może być rozumiana jako złożenie struktury kontekstualistycznej, fundacjonistycznej i koherencyjnej” (s. 279).

Rozdziały 10 i 11, tworzące II część książki, poświęcone są koncepcji systemu przekonań zawartej w uwagach spisywanych przez „trzeciego” Wittgensteina w ostatnim okresie jego życia i zebranych w książce *O pewności*. Rozdział 10 ukazuje kontekst powstania tych uwag i ich miejsce w dorobku Wittgensteina. Autor uważa, że książka Wittgensteina zawiera cenne idee, dotyczące struktury systemu przekonań i niektóre z nich powinny być uwzględniane we współczesnych koncepcjach struktury uzasadniania, jak idee dotyczące podstaw systemu przekonań: idea fundamentów wiedzy oraz idea zakorzenienia

przekonań bazowych w działaniach. Proponuje własną interpretację poglądów Wittgensteina. Polemizując z interpretacjami znawców filozofii Wittgensteina, stara się wykazać, że Wittgenstein w tekstach zawartych w *O pewności* nie odmawiał prawdziwości zdaniom leżącym u podstaw wiedzy, tzw. „zdaniom-zawiasom”. Wyraża też swoje zastrzeżenie wobec dokonanej przez M. Kobera interpretacji (występującej w uwagach Wittgensteina) kategorii obrazu świata.

Rozdział 11 umiejscawia koncepcję Wittgensteina w kontekście współczesnych stanowisk w kwestii struktury uzasadniania: fundacjonizmu, koherentyzmu i kontekstualizmu. Polemizując z interpretacjami stanowiska Wittgensteina jako fundacjonistycznego lub koherentystycznego, argumentuje na rzecz tezy, podzielanej też przez M. Williamsa, że koncepcja Wittgensteina jest zgodna z szeroko rozumianym kontekstualizmem. Uważa, że inne interpretacje (A. Stroll, C. Caraway, a także P.K. Moser) ignorują niektóre uwagi Wittgensteina lub zbyt wąsko rozumieją stanowiska fundacjonizmu i kontekstualizmu w kwestii struktury uzasadniania. Autor stwierdza, że stanowisko Wittgensteina jest bliskie jego poglądom dotyczącym struktury uzasadniania (s. 367). W *Zakończeniu* podsumowuje całość, zarysowuje własną koncepcję struktury uzasadniania w systemie przekonań.

***b. Uwagi dotyczące merytorycznej i formalnej strony rozprawy**

1) W podsumowującym *Zakończeniu* Autor tak charakteryzuje swoje zamiary: „Książka ta jest wynikiem realizacji zamierzeń dwojakiego (MW: raczej trojakiego) rodzaju. Po pierwsze, moim zamiarem było rzetelne przedstawienie zagadnienia struktury uzasadniania i związanych z nim kwestii. [...] Zamierzeniem drugiego rodzaju była ocena przedstawianych koncepcji, wskazanie ich słabych stron, wypracowanie własnego stanowiska, własnych poglądów dotyczących struktury uzasadniania” (s. 363).

2) Co do pierwszego celu, został on osiągnięty. Napisana klarownie rozprawa to wartościowy raport o stanie świadomości w zakresie aktualnych dyskusji w ramach filozofii analitycznej nad problematyką uzasadniania. Zdaje kompetentnie sprawę, zwłaszcza w części I, ze współczesnego stanu dyskusji w ramach filozofii analitycznej nad kategorią *justification* i dobrze informuje o problemach, jakie rodzą jej koncepcje. Autor odznacza się dobrą orientacją w najnowszej filozofii w zakresie epistemologii i problematyce uzasadniania oraz panuje rozumiejąco nad przedstawianym materiałem.

3) Drugi cel także wydaje się być zrealizowany. Autor nie stroni od wyraźnego zajmowania własnego stanowiska, czego przykładem jest podsumowanie rozważań części I, *Wybór koncepcji* (s. 170n), zwłaszcza poglądów Audiiego i Williama, czy samodzielne rozważania nad problematyką fundamentów systemu (s. 330-336). Nie unika wypowiedzania własnych poglądów: swoją opinię formułuje niekiedy stanowczo: „Inaczej niż Kober, uważam...” (s. 321). Koryguje nietrafne, jego zdaniem, interpretacje poglądów wybranych filozofów (Wittgenstein). Swe tezy i oceny formułuje jednak na ogół ostrożnie (częsta fraza „wydaje się”). Wprowadza też chętnie przykłady (*case studies*) ilustrujące jego wywody i stanowiące cenne ich wzbogacenie. W trosce o precyzję terminologiczną, poprzedza rozważania objaśnieniami znaczenia odnośnych pojęć/terminów.

4) Własne stanowisko (trzeci z postawionych celów) Autor wyraża w poszczególnych częściach książki, a także syntetycznie w *Zakończeniu*. Podsumowująco stwierdza, że struktura systemu przekonań a tym samym struktura uzasadniania jest niejednorodna (s. 368). Wyrazem tej niejednorodności jest występowanie w ramach systemu przekonań podsystemów przekonań, w tym empirycznych i moralnych a także przekonań apriorycznych, czy religijnych. Uważa, że w systemie ludzkich przekonań przeważają przekonania empiryczne oraz że szczególną rolę odgrywają w nim przekonania moralne (s. 367). Dla lepszego osadzenia wywodów można byłoby rozważyć problem, o system czyich przekonań chodzi, jak rozumianego podmiotu? Czy jest to podmiot indywidualny, czy społeczny? Podmiot empiryczny czy idealny? Dyskusyjna wydaje mi się teza, że w systemie ludzkich przekonań przeważają przekonania empiryczne. Jej sens można byłoby dokładniej ustalić, przy dookreśleniu, o jak rozumianą empiryczność chodzi. Zasadniczo nie zajmuje się problematyką uzasadniania przekonań apriorycznych.

Niejednorodność systemu przekonań polega według Autora przede wszystkim na tym, że jego podsystemy są zróżnicowane pod względem przeważających w nich „aspektów” struktury uzasadniania. Jego zdaniem „struktura całego systemu przekonań wykazuje trzy aspekty/wymiary: fundacjonistyczny, kontekstualistyczny i koherencyjny. Koncepcje struktury uzasadniania, które nie uwzględniają tych aspektów dostarczają uproszczonego obrazu tej struktury” (s. 368). Uważa, że struktura podsystemu przekonań empirycznych ma charakter warstwowy, stąd najbardziej wyraźny jest w nim aspekt fundacjonistyczny. Ponieważ zdania bazowe są zależne w podsystemie przekonań empirycznych od kontekstu, uzasadnianie ma w nim także aspekt kontekstualistyczny. Ponadto jest ono wyznaczone również koherencją z innymi przekonaniem systemu, dlatego wykazuje aspekt

koherentystyczny. Struktura podsystemu przekonań moralnych jest natomiast w pewnym zakresie różna od struktury uzasadniania podsystemu przekonań empirycznych. W strukturze tej – podobnie jak w strukturze systemu przekonań empirycznych – Autor wyróżnia trzy aspekty. Uważa, że w podsystemie przekonań moralnych aspekt fundacjonistyczny jest słabszy niż w podsystemie przekonań empirycznych i że w podsystemie przekonań moralnych wyraźny jest aspekt koherencyjny i kontekstualistyczny.

Skrótowe i trochę mylące wydaje się użycie przez Habilitanta terminu „aspekt”, sugerujące, że nazywa „aspektami” lub „wymiarami” koncepcje uzasadniania. Lepiej chyba byłoby mówić o dwóch typach struktury uzasadniania: warstwowej (fundacjonizm) i siateczkowej (tego terminu nie spotkałam u Autora) lub holistycznej (koherentyzm). Natomiast, jeżeli próbowaloby się dobrać jakąś charakterystyczną nazwę struktury uzasadniania do kontekstualizmu, to należałoby to czynić, jak się wydaje, na innym poziomie niż odróżnienie struktury w ujęciu fundacjonizmu i koherentyzmu. O ile fundacjonizm charakteryzowany jest jako różny od koherentyzmu ze względu na relacje między przekonaniem należącymi do systemu, o tyle kontekstualizm charakteryzowany jest jako stanowisko, które stwierdza zależności czegoś, tu struktury uzasadniania bądź jej wybranych elementów (zdań, przekonań bazowych), od kontekstu (s. 146, 148). Dlatego kontekstualizm wydaje się wprawdzie stanowiskiem dotyczącym struktury uzasadniania, lecz charakteryzowanej inaczej niż w odróżnieniu fundacjonizm – koherentyzm. Tym, co wyznacza strukturę uzasadniania są według kontekstualizmu nie (wewnętrzne) elementy systemu (przekonania i relacje między nimi), lecz dodatkowe (zewnętrzne) czynniki – elementy kontekstu (np. społecznego). Teza kontekstualizmu ma w stosunku do tez fundacjonizmu i koherentyzmu nieco inny charakter, bo dotyczy sposobu wyboru i akceptacji elementów systemu i (struktury) relacji między nimi ze względu na czynniki dla systemu zewnętrzne, a nie, jak w fundacjonizmie i koherentyzmie – struktury relacji uzasadniających w systemie przekonań.

Generalnie, jak wspomniano, w kwestii struktury uzasadniania Autor opowiada się za szeroko rozumianym kontekstualizmem. Uważa wszakże, że kontekstualizm ten posiada aspekt fundacjonistyczny i koherencyjny. Jego stanowisko ma charakter „eklektyczny”, kiedy próbuje łączyć elementy kontekstualizmu, fundacjonizmu i koherentyzmu, chociaż Autor nie określa go tym mianem ani w podsumowującym *Zakończeniu*, ani w *Autoreferacie*, a jedynie w rozdziale 9 monografii (s. 278). Pytanie, czy jest to stanowisko dotyczące struktury uzasadniania, czy czegoś jeszcze? Można się zgodzić, że dotyczy struktury uzasadniania w

różnych jej aspektach: uzasadniających relacji w systemie przekonań, zależności tych relacji lub ich członów od kontekstu, ale także kontekstualnych (zewnętrznych wobec systemu) uwarunkowań standardów uzasadniania. Powstaje jednak problem spójności takiego eklektycznego stanowiska i wyraźniejszego, niż u Autora, wykazania, że wybrane i połączone ze sobą tezy kontekstualizmu, fundacjonizmu i koherentyzmu nie są sprzeczne lub niespójne i dają się głosić równocześnie. Jak np. pogodzić tezę, że „przepływ wiarygodności” między przekonaniem jest (wyłącznie) jednostronny (fundamentalizm, kontekstualizm) z tezą, że jest dwustronny (koherentyzm), czy (globalnie lub lokalnie głoszoną) tezę, że uzasadnianie ma strukturę warstwową (fundacjonizm) z tezą, że ma strukturę holistyczną (koherentyzm) (s. 279)? Przy skrótowym wyłożeniu stanowiska, nie da się odpowiedzieć na tak sformułowane pytania.

Różny jest, jak się wydaje, obszar kontrowersji i niezgody między stanowiskiem fundacjonizmu i koherentyzmu a inny między nimi a kontekstualizmem. Autor uważa, że zachodzi między nimi różnica perspektywy, z której ujmowane jest uzasadnianie. Sądzi, że za sprawą koncepcji fundacjonistycznych i koherencyjnych dominowało spojrzenie na system przekonań niejako z oddali, ujmujące całość systemu, z perspektywy bezstronnej, wolnej od jakiegokolwiek zaangażowania (s. 280, 369). Kontekstualizm dotyczyć ma natomiast mniejszych zbiorów przekonań „występujących w różnych sytuacjach, ale w związku z tym bardziej dokładne, umożliwiające dostrzeżenie szczegółów struktury systemu przekonań, zależności uzasadnienia od kontekstu” (s. 369). Wydaje się jednak, że różnica między kontekstualizmem a fundacjonizmem i koherentyzmem polega na czymś innym: kontekstualizm dodaje nowy element struktury – a mianowicie to, co zewnętrzne wobec danego systemu przekonań, tj. różnie rozumiany kontekst, w tym metaprzekonania oceniające przekonania niższego poziomu. Ponownie pojawia się pytanie o to, co należy do danego systemu przekonań i które przekonania Autor traktuje jako należące do systemu (wewnętrzne wobec niego,) a które jako kontekst (zewnętrzne)?

*5) Pojęcia „struktura uzasadniania”, „system przekonań”, „struktura systemu przekonań”. Trudność sprawia ustalenie o strukturę/struktury czego chodzi: uzasadniania, czy systemu przekonań? Jak się mają do siebie używane przez Autora terminy: „koncepcja struktury uzasadniania” – „struktura uzasadniania” – „system przekonań” – „struktura systemu przekonań”? Nakłada się tu jakby struktura systemu przekonań ze strukturą uzasadniania.

*6) Nie spotkałam używanego często w tekście wytłumaczenia użycia terminu „system”, czasami zdaje się on funkcjonować w znaczeniu struktury (s. 256-257). Jaka jest relacja

między terminami „system” a „struktura”? Czy Autor używa terminu „system” za Wittgensteinem, który, jak referuje, posługuje się nim swobodnie? (s. 337). Wydaje się, że przydatne mogłoby tu być pojęcie systemu z ogólnej teorii systemów Ludwika Bertalanffy’ego. Takie pojęcie byłoby na tyle szerokie, aby precyzyjnie wyjaśnić, w jakim sensie kontekstualizm jest stanowiskiem dotyczącym struktury uzasadniania w systemie przekonań, objęłoby bowiem i to, co dla systemu wewnętrzne, i to, co zewnętrzne, a co warunkuje tę strukturę.

*7) Nie wydaje się uprawniony wniosek, że struktura rzeczywistego (podejście opisowe) i optymalnego systemu przekonań (podejście normatywne) są takie same. Z tego, że „struktura rzeczywistego systemu przekonań ma złożony charakter, wykazuje aspekty fundacjonistyczne, koherencyjne, kontekstualistyczne” nie wynika, że „właściwa (optymalna) struktura systemu przekonań moralnych, [...] ma charakter eklektyczny, może być rozumiana jako złożenie struktury kontekstualistycznej, fundacjonistycznej i koherencyjnej” (s. 278-279). Generalnie, w rozprawie przeplecione są wątki opisowe, dotyczące faktycznej praktyki uzasadniania przekonań oraz normatywne, dotyczące tego, jak powinno być.

Osobliwe jest sformułowanie: „Wydaje się, że właściwa struktura systemu przekonań moralnych nie powinna zdecydowanie różnić się od rzeczywistej struktury systemu przekonań podzielanych przez ogół osób dobrze wykształconych” (s. 278).

*8) Wzmiankowana kilkakrotnie i centralnie kategoria prawdy jako cel uzasadniania nie jest w monografii dostatecznie wyeksponowana, chociaż Autor stwierdza, że w epistemologii uzasadnienie rozumiane jest jako wskaźnik prawdziwości przekonania, a tym samym koncepcje uzasadnienia powinny możliwie ściśle wiązać uzasadnienie z prawdą (np. s. 152, 182). Być może jest to spowodowane opowiedzeniem się za Williamsem za deflacyjnym rozumieniem prawdy, gdzie nie jest ona uważana za najwyższą wartość epistemiczną (s. 77)?

***c. Wykorzystanie literatury**

W książce mamy do czynienia z bogatym i merytorycznie zasadnym wykorzystaniem odnośnej literatury. Niewiele jest natomiast odniesień historycznych na temat omawianych myślicieli. Czasem pojawiają się jednak noty historyczne, jak w przypadku odnotowania porzucenia przez BonJoura wcześniejszego koherentyzmu na rzecz fundacjonizmu (s. 105n. i podobnie s. 129).

Chociaż Autor wykorzystuje swe wcześniejsze artykuły, nie dostrzegam powtórek, które zdarzają się w sytuacji kolekcjonowania tekstów. Powtórzenie pojawiło się w przypadku określania uzasadniania bezpośredniego (s. 35 i s. 107 przypis) a także aprobującej uwagi na temat Audiego fundacjonizmu (s. 135 i s. 172)

Autor pomija pewnych autorów i wątki, co jest poniekąd zrozumiałe. Jednak może dobrze byłoby niektórych z nich uwzględnić, gdyż podejmują omawiane przez niego zagadnienia, np.: R. Swinburne, *Epistemic Justification*, Oxford 2001; A. Plantinga, *Warrant: The Current Debate*, New York, Oxford 1993; *Warranted Christian Belief*, New York, Oxford: OUP 2000; *Warrant and Proper Function*, New York, Oxford 1993; a także: ważny wątek w dyskusjach nad kategorią uzasadniania w dyskusjach nad przekonaniem a priori, np. z nowszych prac A. Casullo, *Essays on A Priori Knowledge and Justification. Essays*, Oxford 2012; istnieje polski przekład: E. Gettier, *Is Justified True Belief Knowledge?*, "Analysis" 23:1963 s. 121-123; tł. pol. J. Hartman, Jacek Rabus, *Czy uzasadnione i prawdziwe przekonanie jest wiedzą?*, „Principia (Pisma koncepcyjne z filozofii i socjologii teoretycznej)”, tom I, Kraków 1990 s. 93-96.

Można byłoby także odwołać się do polskich autorów, np: do zbieżnej tematycznie książki: M. Lechniak, *Przekonania i zmiana przekonań. Analiza logiczna i filozoficzna*, Lublin 2011; czy do: A. Chrudzimski, *Wilfrida Sellarsa krytyka „mitu danych”*, „Przegląd Filozoficzny” 7:1998 nr 1 s. 73-90, bo dyskutowane są poglądy Sellarsa. W części II monografii o uzasadnianiu przekonań moralnych nie jest przywoływanych wielu polskich etyków i metaetyków: H. Jankowski, M. Fritzhand, M. Ossowska, czy K. Wojtyła, jest natomiast I. Lazari-Pawłowska. Nazwisko B. Chyrowicz pojawia się raz incydentalnie w przypisie, a T. Styczeń jest nieobecny, chociaż Autor wspomina o etyce chrześcijańskiej. Brakuje w monografii dokładniejszego odwołania do polskich dyskusji i prac z zakresu teorii uzasadniania (K. Ajdukiewicz, T. Czeżowski, S. Kamiński, J. Woleński) i do polskiej literatury z zakresu teorii argumentacji (gdzie kategoria uzasadniania jest centralna), którą Habilitant też się zajmuje: np. K. Szymanek, *Sztuka argumentacji. Słownik terminologiczny*, Warszawa: PWN 2001 (tam bogata bibliografia, także polska); czy Z. Ziemiński, M. Zieliński, *Uzasadnianie twierdzeń, ocen i norm w prawoznawstwie*, Warszawa: PWN 1988 (to ważny autor dla części II o przekonaniach moralnych).

Dostrzegłam kilka prac autorów niemieckich, ale którzy są dyskutowani w ramach anglosaskiej filozofii analitycznej, jednak Autor nie odwołuje się do dyskusji nad problematyką regresu w nieskończoność, które toczyły się w Niemczech w latach 70 i 80-tych

(O. Apel, J. Mittelstraß). Ciekawe, że Autor, poruszający się przecież na obszarze filozofii niemieckiej, nie nawiązał do trzytomowej monografii A. Rosa, *Begründung und Begriff. Wandlungen des Verständnisses begrifflicher Argumentationen*. Bd. I: Antike, Spätantike und Mittelalter. Bd. II: Neuzeit. Bd. III: Moderne, Hamburg: Meiner 1989/1990. Brak też dość ważnej zbiorówki: H. F. Spinner et alii (Hgg.), *Philosophie und Begründung*, Frankfurt a/M 1987, gdzie są teksty autorów ważnych dla niemieckich dyskusji nad kategorią uzasadniania, czy monografii H. F. Spinner, *Begründung, Kritik und Rationalität. Zur philosophischen Grundlagenproblematik des Rechtfertigungsmodells der Erkenntnis und der kritizistischen Alternative I (Die Entstehung des Erkenntnisproblems im griechischen Denken und seine klassische Rechtfertigungslösung aus dem Geiste des Rechts)*, Braunschweig 1977.

***d. Uwagi dotyczące stylu i języka**

Dobrze ustrukturowana monografia jest napisana jasno. Jej argumentacja jest klarowna i przekonująca. Do jej plusów zaliczam poprzedzanie rozdziałów krótkim wprowadzeniem, co zawiera i co Autor chce zrobić, bo nadaje to wywodom klarowność. Podobnie wartościowe są krótkie podsumowania na zakończenie poszczególnych części (np. Część II, s. 254n.). Rozdziały kończą się także zwykle krótkim podsumowaniem, w którym Autor wyraża swe własne stanowisko. Stylistycznie potoczyście napisaną rozprawę czyta się dobrze. Jej styl urozmaicają dynamizujące rozważania pytania. Duże partie monografii są referujące, o czym świadczą pojawiające się często frazy: „według” i „podobne, jak: x uważa/zauważa”, „x podkreśla”, „x rozpoznaje”, „x pisze”, „x wskazuje”, „x wyjaśnia”, „x docenia”, „zdaniami x”, itp. Autor stosuje referowanie parafrazujące przy barku niemal cytatów, zdając sumiennie sprawę z poglądów omawianych autorów. Pewną usterką wydawniczą jest niekonsekwentny zapis w bibliografii tytułów pozycji angielskich, już to małymi, już to dużymi literami.

***5. Osiągnięcia dydaktyczne i organizacyjne**

Jak można się dowiedzieć z *Wykazu osiągnięć* Habilitanta, prowadził zajęcia z filozofii na studiach licencjackich, magisterskich i doktoranckich w Szkole Głównej Handlowej w Warszawie. Informuje, że był przez wiele lat najczęściej wybieranym wykładowcą filozofii w SGH. Z zajęć tych wymienia: wykłady z logiki, konwersatorium ze sztuki argumentacji (od 2014 r.) oraz konwersatorium z etyki (od 2018 r.) – obydwa konwersatoria wprowadzone

przez niego do programu studiów SGH. Był promotorem jednej pracy licencjackiej. Ta niewielka liczba wypromowanych prac wynika zapewne z charakteru uczelni, na której zatrudniony jest Habilitant, która nie prowadzi studiów z zakresu filozofii, a więc nie daje możliwości pełnienia funkcji promotora pracy dyplomowych.

Efektom pracy organizacyjnej Habilitanta są wspomniane dwie konferencje naukowe. Habilitant kierował także w latach 2013-2016 projektem *Kierkegaard und die indirekte Mitteilung*. Rezultatem projektu jest opublikowanie książki *Kierkegaard i komunikacja pośrednia/ Kierkegaard und die indirekte Mitteilung*. W projekcie wzięło udział 7 naukowców z 5 krajów (z Danii, Niemiec, Szwajcarii, Polski i Wielkiej Brytanii). Fundusze na wydanie książki przyznane przez MNiSW oraz SGH w Warszawie.

***6. Wniosek końcowy**

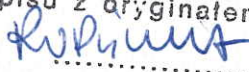
Biorąc pod uwagę przedstawione oceny cząstkowe, uważam, że główne osiągnięcie p. dr. Jacka Ziobrowskiego w postaci monografii *Struktury uzasadniania* (2019) wraz z pozostałym dorobkiem naukowym, dydaktycznym i organizacyjnym, spełnia ustawowe wymogi i uzasadnia nadanie mu stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie filozofia.

dr hab. Monika Walczak, prof. KUL

UNIwersytet Warszawski
WYDZIAŁ SOCJOLOGII
00-927 Warszawa, ul. Karowa 18

Stwierdzam zgodność
odpisu z oryginałem

.....
podpis